

Szellem vereségben

Hatos Pál: Választott népek és a vereség kultúrája
Esszék a modern eszmetörténet vallásos kontextusainak köréből

A diadalmas felvilágosodás a szellemi élet pere-mére szorította a vallás dimenzióját, pedig, mi-ként Hatos Pál gondos vizsgálódásaiból is kitű-nik, a 20. századi magyar történelem meghatá-rozó gondolkodásirányai szorosan összefüggtek a vallásos eszmélés fejleményeivel. „A történelem-ben,” írja Hatos Pál, „a vallás nyelve szerint nem veszhet el semmi” (31. o.). A vallásos dimenzió a modern tudományosság alapján fokozatosan ki-kopik az életből, mégis mind a múltból, mind pe-dig a jelen valóságában újra és újra előtö-lul. Ha-tost a visszatérés érdekli.

Kötetében egyrészt a kálvinizmus, a kitüntetetten „magyar vallás” eszmei sorsát követi nyomon. Előbb ugyan Genf mint példa szellemi fejlődését vázolja fel a kálvini zordonságtól a Rousseau felvilágosult milióén át a nemzetközi szervezetek nagyvárosi kozmopolitizmusáig. A bravúrosan bemutatott történet vezérfonala a kifulladás: a nagy vallási megújulás idővel elveszíti mélysége-it, kultúrprotestantizmusként még éledgél egy da-rabig, hogy végül átadja helyét a szürke szekularista modernségnek. Genf tehát kétféle-képp is példa: a felvilágosult, liberális programot ábrázolja, és jelzi, hogy a magyar kultúrprotes-tantizmus nem szakadt el végletesen nyugati eredetijétől, csak a válságjelenségek között sú-lyosabb vereséget szenvedett.

A kiegyezés liberális-nacionalista berendezkedését és egyúttal vál-ságát legmarkánsabban megtestesítő kultúrprotestantizmus kiü-re-sedni látszott. A bal- és a jobboldali univerzalisztikus utópiák kez-detben együtt, a *Nyugat*-ban fellépve támadták. A radikális liberaliz-mus nem tartott igényt semmilyen vallásos liberalizmusra, nem hitt annak szabadságigényében, a jobboldali radikalizmus, melynek sa-játos képviselője, a református háttérű Szabó Dezső volt, pedig üres malasztanak tartotta a nemzeti elkötelezettségét és a társadalmi fe-szültségekre adott harmonisztikus válaszait. A vallásos létezés felő-l szintén szemrehányást kapott: mintegy zárójelbe tette magát a val-lást, pedig a kálvinizmus lényegét mégis csak a keresztény hit, az isteni kegyelem és az egzisztenciálisan értelmezett eleve elrendelés

megélése képezi. A Ravasz László, Révész Imre és Makkai Sándor fémjelzte válasz a vallásos egzisztencializmus, a perszonalizmus kibontakozásával együtt indult útjára. Korszerű és sokrétű volt, párhuzamban állt a nyugati fejleményekkel, és jelentős tömegeket is tudott mozgósítani, míg a kommunizmus erőszakkal szét nem verte. Politikai konzervativizmusa Ravasz szerint a szellemi közállapotokból fakadt: „Hiába helyeselte valaki a szociális reformot, a világnézeti követelmény merevsége az ellentáborba hajtotta” (127. o.).

Akárhogy is, Hatos nem hagy kétséget afelől, hogy nem ez a vereségben érlelt válasz bukott el, amikor a zsidóüldözésekkel kapcsolatban megfogalmazott tiltakozások katasztrófálisan erőtlenné bizonyultak (132. o.), és amikor e megújulás egyik legjelesebb alakja, Révész Imre, aki az utolsó pillanatig igyekezett ellenállni a kommunista gleichschatolásnak, immár „marxista meggyőződésű akadémikusként” (234. o.) búcsúztatta és méltatta átállásáért a nagy kollégát, Szekfű Gyulát a koporsója fölött a Párt ideológiai hadvezetői gyűrűjében 1955 nyarán, még ha sokan így éltek meg is a magyar gondolkodás történetének ezeket a mérhetetlenül tragikus fejezeteit.

Árulás és szellemi védekezés drámáját bontja ki a két Szekfűről szóló tanulmány is. Az ő életműve azért fontos a vallásos dimenzió eszmetörténeti szempontjából, mert hívó katolikusoknak elfogadható, azaz nem etnocentrikus nemzeteszme megfogalmazásában állt legfőbb törekvése. Hívóként nem az üdvösségnek, az Isten városának, hanem az ember városának, a meghatározó magyar történelemélménynek, a vereségnek volt ő a krónikása. Pessimizmusa, lemondó történelemfilozófiája, egybevágott a modern léttapasztalással és felismerésekkel, miközben a múltat elevenítette meg, hiszen a nemzeteszme mindig újratermeli az ókori klasszicitást – ezért védekező és reakciós. Hatos igazán itt látja tetten érhetőnek Szekfű konzervativizmusát.

A korszakos konzervatív gondolkodó, Bethlen egykori tanácsadója az ostrom után rögvést végrehajtotta pálfordulását, moszkvai nagykövet lett, majd a *Forradalom után* c. kötetében éppolyan érzelmi azonosulással ujjongott a szovjet rendszerért, mint amelyet joggal számon kért a magyar középosztályon a német szövetség miatt.

A kötetről Mindszenty állítólag megjegyezte: „Vagy most hazudik, vagy azelőtt hazudott” (232. o.). A „Valahol utat veszítettünk”-ben (1942-43) persze már bírálta az ország irányultságát, de a polgári demokratikus erények újbóli magasztalásából egyáltalán nem következnek a szovjetek keblére borulás. Volt-e valami az életművében, a szemléletmódjában, ami erre sarkallta? Németh László 1942-es szerteleltől ártalmas Szekfű-ellenes pamfletja szerint igen: a Habsburg-párti történéssz eleve kiszolgáltatta a magyarságot a mindenkor nagyobb hatalomnak. De Hatos, teljes joggal, ezt még csak említésre sem méltatja. Lehetséges okként a kései Szekfű által többször szóvá tett, a magyar középosztály csúfos háborús kudarcát, illetve a polgárosodás hiányát ve-

szí számba, de döntőnek a szovjet kolosszusnak való kiszolgáltatottságunk és az itteni angolszász érdekeltség hiány felismerését tartja. Maga Szekfű is megjegyezte, magatartásával mentette meg a nemzetet attól, hogy a szovjetek elhurcolják, mint a krími tatárokat (229. o.). Az átmentés és átvészelés e módjáról Hatos nem mond ítéletet, de megállapítja, a kompromisszumkötő öreg Szekfű a befelé forduló, a műveltségnek és vallásnak élő család polgáreszményéről nyilvánosan sem mondott le – így óvta a szellemet. A szekfűi magatartás ellentétpárjában, Mindszenty hajlíthatatlan ellenállásában Hatos semmi kivételt nem talál: benne nem a régi, közjogi kiváltságokhoz való ragaszkodást, hanem sokkal inkább a modern tömegdemokráciák módszereihez való igazodást és egy dinamikusabb társadalmi jelenlét példáját látja. A nemzet emlékezetét gondozó Hatos mindkét magatartásban a végiggondolnivalóinkkal szembesít.

A többi tanulmányában is nagy ívű elemzésekkel és módfelett szellemes meglátások sorával járja körül eszmélésünk sorsfordító mozzanatait. A csángó történetírásunkban a felvilágosult történelem-szemlélet néhány sajátosságát mutatja ki, egyebek közt azt, hogy a szekuláris üdvtanokból hogyan fakad az idegenség csábító közelségének az érzése, amivel Hatos felnyitja a csángó ügy háttérében a nagy eszmetörténeti távlatokat. Ferencz Győző remek Radnóti-életrajzát ismertetve, megjegyzi, hogy Radnóti életművét igenis lehet *imitatio Christi*-ként értelmezni, érdemes az áldozatvállalás és az áldozattá válás ellentétének vallásos dimenzióját szem előtt tartva elemezni, már csak azért is, mert ez megóvjá a tárgyalást a versengő identitásdiskurzusoktól. Egyik legnagyobb és legszebb tanulmányában Hatos a nemzedéki ellentéteket vizsgálja: a rendszerint lélektani és szociológiai eszközökkel vizsgálta, ámde jellegzetesen modern történeti tapasztalatot pazarul bontja ki a mitológiai, vallási és filozófiai eszmék összefüggéseiből. Akárcsak a protestantizmus- és a Szekfű-tanulmányok esetében, itt is egyetlen bajunk támad a remek okfejtéseivel: véget érnek. Hatos Pál érdekfeszítően, kifinomul-

tan és pontosan ír. Kár, hogy nagyszerű művében a kiadó nem tette rendbe azt a néhány nyakatekert vagy meg-megbicsakló nyelvtanú mondatát, amely a megértést feleslegesen nehezíti.

Hatos Pál Szekfű egyik nagy történetírói érdemének azt tartja, hogy „a múlttal való találkozást a legsajátosabban személyes és egzisztenciális üggyé avatja” (289. o.). A mester kései utódja hasonló íráskészséggel ugyanezt teszi. A szellemet menti át – hála Istennek, szabadon, merevségtől mentesen.

Ráció Kiadó, 2013
327 oldal, 3125 Ft

